

GOSPODARKA LEŚNA W GALICJI W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ STATYSTYCZNYCH W DRUGIEJ POŁOWIE XIX I NA POCZĄTKU XX WIEKU

Robert Lipelt

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Sanoku im. Jana Grodka,
Instytut Społeczno-Artystyczny

Zadaniem badawczym niniejszego opracowania stała się kwestia omówienia kilku ważnych aspektów związanych z gospodarką leśną w Galicji w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku, czyli w okresie gwałtownych przemian gospodarczych i społecznych, jakie obserwujemy na obszarze cesarstwa austro-węgierskiego, a które miały duży wpływ na rozwój gospodarczy Galicji. Leśnictwo obok rolnictwa było drugim podstawowym działem gospodarki rolnej, a na tle słabego poziomu rozwoju rolnictwa galicyjskiego lasy i gospodarka leśna stopniowo zaczęły stawać się zasadniczym źródłem dochodów własności ziemskiej i całej prowincji.

Zatem zakresem niniejszego opracowania zostały objęte zagadnienia związane ze zmianami powierzchni zalesienia i strukturą własnościową lasów. Omówiono typy gospodarstw leśnych z podziałem na lasy wysokopienne i niskopiennie przy uwzględnieniu ich składu gatunkowego (liściaste, iglaste i mieszane). Oceniono rozwój poziomu gospodarstwa leśnego na podstawie zestawień odnoszących się do sposobów urządzenia i użytkowania lasów, a także osiąganego pożytku z gospodarstwa leśnego w układzie sortymentowym.

Podjęcie problematyki dotyczącej gospodarki leśnej w Galicji uzasadnione jest stanem i charakterem dotychczasowych badań i piśmiennictwa. Należy zauważyć,

że tematyka ta budziła zainteresowanie wielu badaczy, ale rzadko zagadnienia związane z gospodarką leśną na interesującym nas obszarze odnosiły się do całości kraju i prowadzone były w szerszym horyzoncie czasu. Ze starszych opracowań poświęconych tej problematyce wymienić można prace autorstwa Emila Hołowkiewicza o *Florze leśnej i przemyśle drzewnym Galicji*¹. Z licznych prac tego autora na uwagę zasługują jeszcze opracowania na temat lasów podolskich i wydm piaszczystych². Badania nad bieżącą statystyką leśną Galicji na przełomie XIX i XX wieku prowadzili pracownicy Krajowego Biura Statystycznego we Lwowie. Wielostronne badania w tym zakresie przeprowadził Tadeusz Rutowski, którego praca o przemyśle drzewnym Galicji w latach 80. XIX wieku dostarcza wiele cennego materiału o stanie posiadania lasów galicyjskich, stosunkach własnościowych, gospodarstwie leśnym i przemysłach drzewnych³. Z dawniejszych opracowań, tj. sprzed I wojny światowej, w których możemy znaleźć informacje o lasach galicyjskich, na uwagę zasługuje praca Franciszka Bujaka *Galicja...*⁴. Ważne są jeszcze dwie monografie poświęcone lasom żywieckim, autorstwa Włodzimierza Kaweckiego i nestora polskich badań nad leśnictwem w dawnej Polsce Józefa Brody⁵. Dużo ciekawego materiału dotyczącego historii lasów Gór Sanockich znaleźć można w pracy Wiktora Schramma⁶. Szczególną rolę ze względu na bogactwo zamieszczonych informacji oraz na wieloraką ocenę opisywanych zjawisk odgrywał „Sylwan”, czasopismo o problematyce leśnej, wydawane od 1820 roku we Lwowie z inicjatywy Galicyjskiego Towarzystwa Leśnego.

Materiał źródłowy wykorzystany w niniejszym opracowaniu pochodzi ze statystyk państwowych (austriackich) publikowanych w *Statistisches Jahrbuch des k.k. Ackerbau – Ministeriums*, a wydawanych przez Ministerstwo Rolnictwa w Wiedniu. W wymienionej publikacji w latach 1875–1910 ukazały się wyniki

1 E. HOŁOWKIEWICZ, 1877, *Flora leśna i przemysł drzewny w Galicji*, Lwów.

2 E. HOŁOWKIEWICZ, 1890, *Las na Podolu*, „Sylwan”, R. 8, nr 1–6; E. HOŁOWKIEWICZ, 1886, *Wydm galicyjskiego niżu*, „Sylwan”, R. 4, nr 4, s. 101–115.

3 T. RUTOWSKI, 1888, *Przemysł drzewny*, „Rocznik Statystyki Przemysłu i Handlu Krajowego”, z. 10.

4 F. BUJAK, 1910, *Galicja. Leśnictwo, górnictwo, przemysł*, t. 2, Lwów–Warszawa, s. 3–33.

5 W. KAWECKI, 1939, *Lasy Żywiecczyzny, ich teraźniejszość i przeszłość (zarys monograficzny)*, „Prace Rolniczo-Leśne”, nr 35, Kraków; J. BRODA, 1956, *Gospodarka leśna w dobrach żywieckich do końca XVIII w.*, Warszawa. Z innych prac tego autora wymienić można: J. BRODA, 1988, *Zarys historii gospodarstwa leśnego w Polsce*, Warszawa; J. BRODA, 2000, *Historia leśnictwa w Polsce*, Poznań.

6 W. SCHRAMM, 1958, *Lasy i zwierzyna Gór Sanockich*, Poznań. Zob. też: R. LIPELT, 2011, *Lasy bieszczadzkie i ich struktura w II poł. XIX wieku*, [w:] *Bieszczady. Natura–kultura*, red. H. Kosętka, Sanok, s. 163–174; R. LIPELT, 2016, *Zasoby lasów w Galicji w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku, w świetle statystyk państwowych*, [w:] *Od systemu żarowego do ekorozwoju. Ochrona i wykorzystanie zasobów środowiska naturalnego na ziemiach polskich – aspekt historyczny*, red. T. Głowiński, M. Zawadka, Wrocław, s. 89–100.

wszystkich ośmiu spisów lasów przeprowadzanych w monarchii austriackiej. Można więc powiedzieć, że od 1875 roku rozpoczęto w cesarstwie wykonywanie pierwszych regularnych pięcioletnich spisów leśnych, które zawierały znacznie większą liczbę informacji z zakresu gospodarki leśnej niż ukazujące się do tej pory katastry gruntowe⁷. Materiał zebrany przez austriackie (państwowe) wydawnictwa statystyczne odnoszący się do problematyki leśnej okazał się tak obszerny i bogaty, że postanowiono go opracować i wydać w serii *Informatorów statystycznych do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji*. Tam też dokonano oceny materiału statystycznego publikowanego w państwowych wydawnictwach statystycznych oraz krytyki źródeł, która nie traci na swej aktualności⁸.

Największe straty w lasach galicyjskich miały miejsce po pierwszym rozbiórce Polski, kiedy to rząd austriacki zaczął sprzedawać na dużą skalę olbrzymie przestrzenie lasów koronnych i stołowych. Nabywcami dóbr stawali się właściciele prywatni, którzy kupując często za bezcen olbrzymie połacie lasów prowadzili masowe wyřeby i gospodarkę rabunkową. Działo się to głównie w pobliżu spławnych rzek i szlaków handlowych. W 1811 roku ukazał się patent cesarski nakazujący wystawienie na sprzedaż wszystkich dóbr państwowych, co bezpośrednio wiązać należy z problemami finansowymi, jakie przeżywała w tym czasie Austria, prowadząc wojnę z Napoleonem. Ze względu na brak zainteresowanych kupnem lasów nie doszło na szczęście do wyprzedazy wszystkich dóbr królewskich. W tym czasie w ręce prywatne przeszło około 100 000 mórg lasów. W latach 1818–1848 sprzedano kolejne 600 000 mórg lasów. Najwięcej w starostwach Nowy Targ i Nowy Sącz (48 949 mórg), w Puszczy Sandomierskiej (91 053 mórg), w starostwie gródeckim (34 333 morgi) i krośnieńskim (22 962 morgi). Okres ostatniej wielkiej sprzedaży lasów państwowych w Galicji przypada na rok 1868. Sprzedano wtedy m.in. dawne lasy królewskie w: Jaworznie, Lipowcu, Mrzygłodzie, Janowie, Jaworowie, Medenicy, Podbużu, Boryni, Spasie, Łomnie i Sołotwinie, łącznie 115 730 ha. Zatem w latach 1800–1884 powierzchnia lasów państwowych w Galicji zmniejszyła się z 731 800 ha do 222 118, tj. o około 70%⁹.

Obserwowane od początku XIX wieku duże zapotrzebowanie na produkty leśne spowodowało szybki ubytek lasów. Przyjmuje się, że w Galicji w ciągu XIX w. ubyłoby około 200 000 ha lasów. Największy karczunek przypadał na lata 1850–1880. Lasy galicyjskie stały się ważnym źródłem dochodów nie tylko wielkiej własności ziemskiej, ale i całej prowincji, zwłaszcza gdy w drugiej połowie XIX stulecia na zachodzie Europy wytworzyła się pomyślna koniunktura na sprzedawane drewno z Galicji. Z prowincji tej w ostatnim dziesięcioleciu XIX wieku wywożono przeciętnie rocznie za granicę państwa około 70 000 wagonów, tj. około 1,4 mln m³ drewna materiałowego o wartości około 46 mln koron, co

7 Chodzi tutaj o metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie, a także o wyniki stałego pomiaru katastralnego, jaki miał miejsce w latach 1847–1859.

8 Por. R. LIPELT, 2017, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Gospodarka leśna w Galicji w dobie autonomii*, red. P. Franaszek, Kraków.

9 T. RUTOWSKI, 1888, *Przemysł drzewny*, s. 20.

Tabela 1. Powierzchnia lasów w Galicji Zachodniej i Wschodniej w latach 1875–1910
 Table 1. The forest area in Western and Eastern Galicia in the years 1875–1910

Galicja	1875	1880	1885	1890	1895	1900*	1910
Zachodnia	543479	538692	569133	569550	545322	568703	566673
Wschodnia	1435573	1413531	1452695	1450150	1408746	1444854	1427225
Ogółem	1979052	1952223	2021828	2019700	1954068	2013557	1993898

Źródło: R. LIPELT, 2017, *Informator statystyczny*, s. 36–41.

* – należy zwrócić uwagę, że w spisie z 1905 roku, z powodu niewielkich różnic występujących w stosunku do spisu z 1900 roku, wydawcy zrezygnowali z zamieszczenia danych dotyczących m.in.: powierzchni lasów, zalesienia, struktury własności, typów gospodarstw leśnych. Zob. „Statistisches Jahrbuch des k.k. Ackerbauministeriums”, 1905, H. III, s. V–VI.

stanowiło w tym czasie połowę wartości wywozu drewna z całej Austrii¹⁰. Do tego doliczyć jeszcze należy około 10 000 wagonów drewna opałowego wywożonego do różnych krajów koronnych Austrii¹¹. Na skutek liberalnych zasad gospodarowania lasami zaczęły pojawiać się w Galicji znaczne ubytki w zasobach leśnych. Gwałtownej eksploatacji przeciwdziałać miały m.in. wydawane przepisy prawne. Jednym z nich była tzw. ustawa lasowa z 1852 roku, która zakazywała zamiany gruntów leśnych na rolne poprzez karczunek, nakazywała zalesiać wyręby, a w niektórych wypadkach wprowadzać plany urządzania lasu. Od 1868 roku wskutek dewastacji zasobów leśnych spowodowanych sprzedażą lasów państwowych w gospodarstwach kameralnych zaczynają pojawiać się pierwsi wykształceni leśnicy¹². W 1872 roku pojawia się instytucja inspektorów leśnych przy władzy politycznej, których obowiązkiem było przeciwdziałać karczunkom i trzebieży lasów zwłaszcza prywatnych¹³.

Obszar leśny Galicji według spisów państwowych zajmował wśród krajów austriackich pierwsze miejsce. Na Galicję przypadała piąta część lasów krajów koronnych. Powierzchnie lasu w Galicji z podziałem na Zachodnią i Wschodnią w pięcioletnich okresach spisowych przedstawia zestawienie w tabeli 1.

Najmniejszy obszar lasów w Galicji odnotowano w 1880 roku, ale już pięć lat później osiąga apogeum, po czym zarysowuje się tendencja spadku powierzchni leśnej. Na jednego mieszkańca przypadało w 1880 roku – 0,32 ha lasu, a 30 lat później już tylko – 0,25 ha, czyli znacznie mniej niż w słynącej z bogactwa lasów Bukowinie, gdzie w tych samych latach przypadało kolejno: 0,82 i 0,56 ha lasu na mieszkańca. Pomimo tak rozległego obszaru leśnego, Galicja należała do najmniej zalesionych krajów monarchii. Porównując lesistość Galicji z innymi krajami (tab. 2), można zauważyć, że stopień zalesienia Galicji był dużo niższy od przeciętnej ustalonej dla całej Austrii, np. w ostatnim roku spisowym ta różnica wynosiła ponad 7%.

10 F. BUJAK, 2010, *Galicja*, s. 25.

11 Tamże, s. 25.

12 T. RUTOWSKI, 1888, *Przemysł drzewny*, s. 21.

13 F. BUJAK, 2010, *Galicja*, s. 7.

Tabela 2. Stopień zalesienia krajów monarchii austro-węgierskiej w latach 1875–1910

Table 2. The degree of the afforestation in countries of the Austro-Hungarian monarchy in the years 1875–1910

Kraje koronne	1875	1880	1885	1890	1895	1900	1910
Dolna Austria	32,1	32,1	34,2	34,4	34,4	34,3	34,6
Górna Austria	32,6	32,4	34,0	34,0	34,0	34,1	34,0
Salzburg	32,2	32,3	32,4	32,4	32,4	32,5	33,0
Styria	41,5	40,2	47,9	47,9	47,9	47,8	46,8
Karyntia	44,3	44,5	44,1	44,1	44,1	44,2	44,2
Kraina	39,5	41,0	44,3	44,3	44,3	44,4	44,4
Gorycia, Gradiska, Istria	22,8	26,2	29,3	29,3	28,9	29,4	29,4
Tyrol i Voralberg	38,0	38,6	37,7	37,8	37,8	37,9	37,8
Czechy	28,7	28,6	29,0	29,0	29,0	29,2	29,6
Morawy	25,4	25,0	27,4	27,4	27,4	27,8	28,1
Śląsk	31,8	33,8	33,8	33,8	33,8	34,5	34,8
Galicja	25,2	24,9	25,8	25,7	24,9	25,6	25,4
Bukowina	45,4	45,4	43,2	43,2	42,8	43,2	41,9
Dalmacja	16,0	16,5	29,8	29,8	29,9	29,7	29,7
Kraje koronne	30,7	30,7	32,6	32,6	32,3	32,6	32,6

Źródło: R. LIPELT, 2017, *Informator statystyczny*, s. 75–78.

Według F. Bujaka lasów w rzeczywistości mogło być jeszcze mniej (ok. 20%), gdyż nie zawsze obszar ich był dokładnie podawany¹⁴. Przy wykorzystaniu danych spisowych zauważyć należy, że pod względem leśności Galicji widać wyraźnie terytorialno-ilościowe różnicowania. Otrzymane wskaźniki pozwalają nie tylko określić, ale też scharakteryzować rozmieszczenie przestrzenno-terytorialne, uwzględniając zarówno podział na Galicję Zachodnią i Galicję Wschodnią, jak i przede wszystkim różnicowanie pod względem zasobów leśnych, ich stopnia zalesienia na obszarze jednostek administracyjnych (tzw. powiatów politycznych). Większą powierzchnię leśną i wyższy wskaźnik zalesienia miała wschodnia część Galicji, na którą przypadało blisko $\frac{3}{4}$ wszystkich lasów znajdujących się w tej prowincji. Różnice między obu częściami Galicji (tab. 1) są bardzo wyraźne i należy przyjąć, że wynikały głównie z większej powierzchni całkowitej Galicji Wschodniej i słabiej rozwiniętego tam osadnictwa. Na większe zasoby leśne Galicji Wschodniej składały się też olbrzymie masy drzewa w puszczy we wschodnich Karpatach. Ta największa leśna puszcza Europy ciągnęła się od źródeł Sanu po Siedmiogród, mając w swoim składzie lasy dziewicze¹⁵. Różnice w stopniu zalesienia występują jeszcze wyraźniej w obrębie powiatów i można przyjąć, że były determinowane zwłaszcza odmiennymi warunkami

14 Tamże, s. 5.

15 T. RUTOWSKI, 1888, *Przemysł drzewny*, s. 30.

geograficzno-przyrodniczymi, fizjograficznymi, osadniczymi, własnościowymi, rzutującymi na ogólny typ prowadzonej gospodarki leśnej. Przez cały badany okres powiaty o najwyższym stopniu zalesienia usytuowane były w pasie Podgórze i Gór Wschodnich: Dolina, Kosów, Nadwórna, Lesko, Stryj, a także na północy (Nisko, Tarnobrzeg), gdzie wskaźnik ich zalesienia wynosił od 37 do ponad 60%. Tereny o większym zalesieniu tworzyły jeszcze dwa powiaty na granicy ze Śląskiem: Żywiec (ponad 37%) i Chrzanów (ok. 35%). W Galicji Wschodniej stosunkowo duże obszary (od 30–35%) zajmowały lasy położone przeważnie w pasie Podgórze i Karpat: Dobromil, Bohorodczany i Kałusz. Tam też znajdował się powiat o najwyższym wskaźniku zalesienia – Dolina (ok. 60%). Nie podlegał większym zmianom przez cały badany okres obszar o najniższym wskaźniku leśności. Na zachodzie kraju były to powiaty: Kraków, Dąbrowa, Oświęcim, Podgórze z zalesieniem 7–9%, a w Galicji Wschodniej – pas powiatów przy granicy z Rosją: Trembowla, Tarnopol, Śniatyn, Horodenka, Zbaraż, Czortków z zalesieniem 5–9%¹⁶.

Ówczesna literatura przedmiotu często podkreślała, że poziom gospodarstwa leśnego zależał od formy własności lasu. Panowało przekonanie, że las w rękach prywatnego właściciela będzie zawsze w większym niebezpieczeństwie niż gdyby był własnością państwa. Tak więc największą gwarancją ochrony lasu była: własność państwa, kraju, ordynacji rodowych (fideikomisów), a także właścicieli wielkich majątków, dla których las był często dumą rodu i źródłem wielkiego splendoru. W największym niebezpieczeństwie znajdowały się lasy będące w rękach drobnych i niezamożnych właścicieli. Niewiele znaczyły powtarzające się apele różnych środowisk o zabezpieczeniu lasów przed płądrowniczą gospodarką¹⁷. Jak wyglądała struktura własnościowa w lasach galicyjskich w omawianym okresie, zobaczyć można w tabelach 3 i 4.

Z poniższego przeglądu wynika, że w końcu XIX i na początku XX wieku z większymi zmianami stanu posiadania mieliśmy do czynienia w dwóch

Tabela 3. Struktura własności lasów w Galicji w latach 1880–1895 (w %)

Table 3. The ownership structure of forests in Galicia in the years 1880–1895 (percentage)

Lata	Ogółem	Lasy państwowe	Lasy fundacyjne	Lasy gminne	Lasy ordynacji rodowych	Lasy prywatne
1880	100	12,5	3,6	5,7	0,6	77,7
1885	100	10,8	3,4	5,5	0,6	79,7
1890	100	10,8	3,4	5,2	1,0	79,6
1895	100	14,8	3,7	5,0	1,0	75,5

Źródło: R. LIPELT, 2017, *Informator statystyczny*, s. 45–52.

16 R. LIPELT, 2017, *Informator statystyczny*, s. 61–74. Z wyższym zalesieniem spotykamy się w pierwszej połowie XIX wieku. Zob. K. ŚLUSAREK, 2014, *Rola gospodarcza lasów w dobrach ziemskich w Galicji w XIX wieku*, „Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej”, nr 13, s. 360.

17 T. RUTOWSKI, 1888, *Przemysł drzewny*, s. 18–19; F. BUJAK, 1910, *Galicja*, s. 8–10.

Tabela 4. Struktura własności lasów w Galicji w latach 1900–1910 (w %)

Table 4. The ownership structure of forests in Galicia in the years 1900–1910 (percentage)

Lata	Ogółem	Lasy państwowe	Lasy gminne	Lasy krajowe i powiatowe	Lasy pozostałych funduszy publicznych	Lasy kościelne	Lasy towarzystw i spółdzielni	Lasy ordynacji rodowych	Pozostałe lasy prywatne
1900	100,0	14,4	5,2	0,0	1,9	3,9	0,7	1,9	72,0
1910	100,0	14,6	5,2	0,1	1,9	3,8	0,9	2,9	70,6

Źródło: R. LIPELT, 2017, *Informator statystyczny*, s. 53–56.

najważniejszych grupach własności – prywatnej i państwowej. Na sprawniejsze zarządzanie lasami państwowymi wpływ miało utworzenie Dyrekcji Lasów i Dóbr Państwowych we Lwowie w 1872 roku. Także późniejsze instrukcje wydawane inspektorom leśnym działającym przy władzach politycznych miały powstrzymać dewastację lasów i chronić je przed nadmierną deforestacją¹⁸. Największe kompleksy lasów państwowych obejmowały region południowo-wschodnich powiatów karpackich, rozciągających się na wschód od Doliny, w kierunku granicy z Bukowiną. Pod tym względem przodował powiat Nadwórna z obszarem 90 159 ha lasów państwowych¹⁹. Dużą gwarancją w utrzymaniu trwałości majątku leśnego była instytucja fideikomisów rodowych. Zauważyć można, że udział procentowy w ogólnej powierzchni lasów, w tej grupie właścicieli wzrósł z 0,6 w 1880 r. do 2,9% w ostatnim roku spisowym. W liczbach bezwzględnych w tym samym czasie z 12 119 ha do 58 247 ha. Największe kompleksy lasów fideikomisowych znajdowały się w powiatach: Żywiec (18 206 ha), Łańcut (13 614 ha) i Sokal (6374 ha)²⁰. Udział ordynacji rodowych w całej powierzchni lasów w Galicji w porównaniu z innymi krajami był jednak niewielki. Lasy fideikomisowe stanowiły np. w 1910 roku w Czechach blisko 33% całej powierzchni leśnej, na Śląsku 26,4%, a w Dolnej Austrii blisko 20%²¹.

Tzw. większą własność ziemską (ostatnia rubryka – tab. 3 i 4) tworzyły pozostałe lasy prywatne po wyłączeniu z nich lasów należących do funduszy publicznych, towarzystw i spółdzielni oraz ordynacji rodowych. W latach 80. i na początku lat 90. XIX wieku przypadało na nie około 80% ogólnej powierzchni leśnej. Po czym w kolejnych okresach spisowych udział lasów prywatnych

18 Chodzi tu o instrukcję administrowania w lasach państwowych z 1901 roku, która wprowadzała nowy system tzw. gospodarki drzewostanowej. Zob. F. BUJAK, 1910, *Galicja*, s. 15–16.

19 R. LIPELT, 2017, *Informator statystyczny*, s. 119–121.

20 Tamże, s. 117–121.

21 Tamże, s. 60.

systematycznie zmniejszał się i w 1910 roku wyniósł około 70%. Jeżeli w przypadku lasów publicznych obowiązująca ustawa lasowa zatrzymała proces deforestacji, wprowadziła przymusowe urządzenie lasów, zalesianie i ponowne wykorzystanie pod kultury leśne wcześniej wyeksploatowanych przestrzeni, to w przypadku lasów prywatnych, jak widać, obowiązujące przepisy nie zapobiegały dalszemu wylesianiu²².

Bardziej racjonalne zagospodarowanie lasów możliwe było przede wszystkim w większych kompleksach leśnych. W 1910 roku w Galicji było 458 właścicieli prywatnych, którzy posiadali po 500 lub więcej ha lasów, dysponując łącznie 822 611 ha, co stanowiło 41% wszystkich lasów Galicji. Najwięcej takich właścicieli było we wschodniej części Galicji, w powiatach: Bóbrka (12), Brody (13), Cieszanów (17), Lesko (26), Przemyśl (13), Rawa (14), Stryj (15). Przeciętne gospodarstwo liczyło w tym czasie około 1800 ha, czyli tyle samo, co przeciętna ustalona dla całego cesarstwa. Największe kompleksy w tej grupie właścicieli znajdowały się w powiatach: Dolina (11 469 ha), Bohorodzany (6504 ha), Żywiec (5049 ha), Nisko (3684 ha) i Tarnobrzeg (3624 ha).

W Galicji w omawianym czasie prowadzone były dwa główne sposoby gospodarowania: wysokopiennie, kiedy las tworzyły drzewostany pochodzenia generatywnego (z nasion), i niskopiennie, kiedy odnowienie lasu następowało sposobem wegetatywnym (z odrośli). Był jeszcze trzeci sposób, który łączył na tej samej powierzchni leśnej obydwie wyżej wspomniane typy gospodarstw i nazywany był nieregularnym lasem połączonym. Gospodarowanie w lasach wysokopiennych prowadzone było na większych powierzchniach i wymagało długich kolei rębnych. Przykładowo w powiatach: Lesko, Sanok, Stryj kolej rębności wynosiła od 80 do 100 lat, a w Turce, Dolinie od 80 do 120 lat²³. W przypadku lasów niskopiennych cykl produkcyjny był znacznie krótszy i wynosił 40 lat²⁴. Jak pisał E. Hołowkiewicz: „Mieszkaniec gór zadowolony się krótszymi okresami czasu, zeźnie i spali 15-letni świerkowy drzewostan, zrani grunt i sieje jare żyto, a przytem traci nieraz grunt na zawsze”²⁵. Według T. Rutowskiego: „Sosna niżej, lub świerk Bieszczadu, żeby stać się gdańskim masztem, potrzebuje żyć sto lat i więcej, dąb, żeby dać najwyższy użytek brusów i plansonów, powinien mieć 120 lub 150 lat, to znaczy życie kilku ludzkich generacji. Ale nawet zwykłe koleje rębności w lasach wysokopiennych są od 40 do 80 lat: ten, co las sieje, nie będzie go rąbał”²⁶.

Tempo i zakres zmian w powierzchni lasów w Galicji według typu gospodarstw leśnych i składu gatunkowego w interesującym nas czasie przedstawiono w tabelach 5 i 6.

22 T. RUTOWSKI, 1888, *Przemysł drzewny*, s. 23–24; F. BUJAK, 1910, *Galicja*, s. 7. Por. K. ŚLUSAREK, 2014, *Rola gospodarcza lasów*, s. 371, tab. 1.

23 J. LIGMAN, 1896, *Sprawozdanie roczne z czynności w zakresie gospodarstwa lasowego za rok 1895*, „Sylwan”, R. 14, nr 1, s. 4–7.

24 Tamże, s. 4.

25 E. HOŁOWKIEWICZ, 1890, *Las na Podolu*, R. 8, nr 1, s. 4.

26 T. RUTOWSKI, 1888, *Przemysł drzewny*, s. 18.

Tabela 5. Struktura powierzchni lasów według typu gospodarstw leśnych i składu gatunkowego w Galicji w latach 1875–1895 (w %)

Table 5. The structure of forest area in the terms of types of forest industries and the species composition in Galicia in the years 1875–1895 (percentage)

Lata	Ogółem	Lasy			
		wysokopienne			niskopienne i połączone
		liściaste	iglaste	ogółem	
1875	100,0	27,2	54,3	81,5	18,5
1880	100,0	25,3	54,9	80,2	19,7
1885	100,0	24,2	54,2	78,4	21,6
1890	100,0	24,2	54,2	78,4	21,6
1895	100,0	24,4	56,1	80,5	19,6

Źródło: R. LIPELT, 2017, *Informator statystyczny*, s. 61–70.

Tabela 6. Struktura powierzchni lasów według typu gospodarstw leśnych i składu gatunkowego w Galicji w latach 1900–1910 (w %)

Table 6. The structure of forest area in the terms of types of forest industries and the species composition in Galicia in the years 1900–1910 (percentage)

Lata	Ogółem	Lasy			Lasy	
		liściaste	iglaste	mieszane	wysokopienne	średnie i niskopienne
1900	100,0	29,0	46,4	24,7	81,1	18,9
1910	100,0	27,1	46,7	26,2	79,4	20,6

Źródło: R. Lipelt, *Informator statystyczny*, s. 71–74.

Okolo 1/5 przestrzeni leśnej w Galicji zajmowały lasy niskopienne i połączone. Dla porównania w niektórych krajach austriackich, takich jak Karyntia, Styria i Salzburg, wskaźnik ten nie przekraczał w 1910 roku 1%, a w Czechach wynosił 1,7%²⁷. W Galicji najwięcej lasów niskopiennych (powyżej 50%) znajdowało się na wschód od Lwowa i w pasie powiatów nadgranicznych z Rosją. Z kolei w zagospodarowaniu wysokopiennym prym wiodły powiaty usytuowane w południowo-wschodniej Galicji z wysuniętym najbardziej na wschód pasem powiatów nadgranicznych z Bukowiną (Bohorodczany, Nadwórna, Kosów), a także w Puszczy Sandomierskiej i lasach żywieckich²⁸.

Wśród drzewostanów w Galicji przez cały omawiany okres dominowały lasy iglaste, których udział w całkowitej powierzchni lasów zmniejszył się z 54% w 1875 roku do ok. 47% w 1910 roku. Galicja miała wśród krajów koronnych Austrii jeden z najniższych wskaźników procentowych lasów iglastych, podobnie jak sąsiednia Bukowina, ale ustępowała lasom czeskim, na które w ostatnim roku spisowym przypadało ponad 87% lasów iglastych.

27 R. LIPELT, 2017, *Informator statystyczny*, s. 74–78.

28 Tamże, s. 61–74. Zajmowały one powyżej 95% ogólnej powierzchni lasu.

Rozsiedlenie drzew leśnych w Galicji było nierównomierne. Występujące różnice dotyczyły nie tylko stopnia pokrycia lasem poszczególnych obszarów, ale także rodzaju występującego zadrzewienia. Opisy statystyczne poza wspomnianym wcześniej podziałem na lasy liściaste i iglaste nie podają występujących rodzajów drzew. Pewne pojęcie o regionalizacji leśnej Galicji dały dopiero prace Henryka Strzeleckiego, który wydzielił na terenie omawianej prowincji sześć dzielnic (stref) rozsiedlenia się rodzajów drzew.

Krainą sosny, według tego badacza, był teren Nizy rozciągający się od granicy Śląska pruskiego aż po Polesie Wołyńskie, czyli obszary położone na lewym brzegu Wisły, Powiśle, dolne dorzecze Sanu, dorzecze Bugu i Styru. We wschodniej części tego Nizy oprócz lasów sosnowych występowały jeszcze lasy mieszane, które tworzyły: dąb, grab, olsza, a w pomieszeniu z nimi lub osobno klon, jawor, jesion, osika i brzoza. Dzielnicą buka były tereny Wyżyny Podolskiej zwanej Opolem, gdzie dość obficie występowały jeszcze dąb i grab. Buk obejmował swoim zasięgiem tereny położone w dolinach na podgórzach, w górach, np. Beskidzie Żywieckim i Bieszczadach. Dzielnicą dębu występowała na Podolu i Pokuciu, sięgając do dorzecza Dniestru. Dąb zajmował też przestrzenie w innych dzielnicach. Jodła obejmowała swoim zasięgiem Karpaty, a w pasie ciągnącym się od Śląska po Bukowinę występowała razem z bukiem. Dzielnicą świerka zajmowała Tatry i wyższe szczyty Karpat Wschodnich, mieszając się z jodłą. Siedlińska świerka w Karpatach Wschodnich sięgały od 500 do 1800 m n.p.m., a w Tatrach od 700 do 2000 m. Ostatnia z dzielnic obejmowała całe Podkarpacie wraz z Roztoczem, gdzie występowały wszystkie prawie rodzaje drzew. W środkowym pasie tej dzielnicy występowały czyste drzewostany: jodły, buka, dębu i graba²⁹.

Analizę struktury gatunkowej lasów galicyjskich można jeszcze uzupełnić danymi szacunkowymi z tego zakresu. Otóż według ustaleń T. Rutowskiego w połowie lat 80. XIX wieku największą powierzchnię w Galicji zajmowały lasy świerkowe (21,7%) i bukowe (20,7%) całości powierzchni leśnej, jodła (16,4%), sosna (15,8%), dębina (6,0%), inne lasy liściaste (15,5%) i mieszanina podolska (3,7%)³⁰.

Obserwowany od drugiej połowy XVIII wieku w Austrii rozwój fachowego szkolnictwa leśnego, a także pojawianie się specjalistycznych czasopism i podręczników z zakresu leśnictwa stwarzało możliwości wprowadzania nowych poglądów na temat znaczenia struktur leśnych dla środowiska geograficznego oraz nowych sposobów na zarządzanie i eksploatację lasów. Tak więc od końca XVIII wieku w zaborze austriackim pojawiły się pierwsze przepisy odnoszące się do zarządzania lasów. Patent *O ważności i użytku lasów* z 1782 roku wydany dla lasów prywatnych wprowadził przepisy dotyczące norm pozyskiwanego drewna ze zrębów zupełnych, ustalił czas cięcia na miesiące zimowe, a także nakazał właścicielom lasów ich zarządzanie z podziałem na cięcia roczne w ciągu trzech lat. Pojawiły się również przepisy urzędzeniowe dla lasów państwowych (1792,

29 H. STRZELECKI, 2011, *Cięcie lasu*, Krosno (reprint), s. 32–34; T. RUTOWSKI, 1888, *Przemysł drzewny*, s. 14–15.

30 T. RUTOWSKI, 1888, *Przemysł drzewny*, s. 15.

1812, 1815). Na mocy nowych przepisów w lasach skarbowych wprowadzono podział na roczne zręby i na powierzchnię cięć rocznych. Kolejnym krokiem mającym na celu zahamowanie procesu deforestacji w Galicji była nowa ustawa lasowa z 1852 roku. Wprowadzała ona zasadę odnawiania zrębów w lasach państwowych i gminnych w ciągu pięciu lat po wycięciu drzewostanów, z wyjątkiem lasów prywatnych, gdzie czas odnowienia mógł być wydłużony. Niestety ustawa z 1852 roku okazała się mało skuteczna ze względu na brak organu czuwającego nad jej przestrzeganiem, a dotyczyło to przede wszystkim lasów prywatnych³¹.

Tak więc do połowy XIX wieku nie było w Galicji właściwie urządzonego lasu, a stosowany z urzędu podział na roczne zręby nie był efektywny. Dopiero nowe instrukcje dotyczące urządzenia gospodarstwa leśnego w lasach państwowych z lat 1873, 1878, uzupełnione nowymi rozporządzeniami z lat 80. i 90. XIX stulecia, wprowadzały nowe plany zarządzania lasu dla gospodarstw leśnych sporządzane na okres 10 lat. Celem tak urządzonych gospodarstw leśnych było osiągnięcie spodziewanych efektów ekonomicznych, przy jednoczesnym określeniu zadań z zakresu ochrony lasu, jego pielęgnowania oraz rozmieszczenia i jakości drzewostanów³².

Według statystyki urzędowej (tab. 7) w Galicji systematycznie wzrastała powierzchnia lasów urządzonych, które w 1875 roku zajmowały niecałe 42% areалу leśnego, a w 1910 roku ponad 58%. Było to mniej niż w sąsiednich Czechach (71%) i na Morawach (75%). Na początku XX wieku najwięcej kompleksów leśnych urządzonych (powyżej 85% areálu leśnego) spotykamy w Galicji Zachodniej, w rejonach: Chrzanów, Żywiec, Tarnobrzeg, a w przypadku powiatów wschodniej Galicji: Bohorodczany, Bóbrka, Brzeżany, Brody, Drohobycz, Gródek, Kałusz, Peczeniżyn, Trembowla³³.

Dobre warunki przyrodnicze i klimatyczne Galicji stawały ją w czołowie krajów koronnych z największym przyrostem drewna. Chodzi tu zarówno o przeciętny przyrost z jednego hektara, który w latach 1885–1910 wahał się od 3,6 do 3,8 m³, jak i o sumę

Tabela 7. Struktura sposobu urządzenia lasów w Galicji w latach 1875–1910 (w %)

Table 7. The forest management structure in Galicia in the years 1875–1910 (percentage)

Lata	Gospodarstwo leśne	
	systematycznie urządzone	nieurządzone
1875	41,7	58,3
1880	39,4	60,6
1885	40,1	60,4
1890	46,2	53,8
1895	52,7	47,3
1900	57,3	42,7
1910	58,3	41,7

Źródło: R. LIPELT, 2017, *Informator statystyczny*, s. 78–92.

31 R. JASZCZAK, 2008, *Urządzenie lasu w Polsce do 1939 roku*, cz. III, *Urządzenie lasu na ziemiach polskich w zaborze austriackim i pruskim*, „Sylwan”, nr 9, s. 4–6.

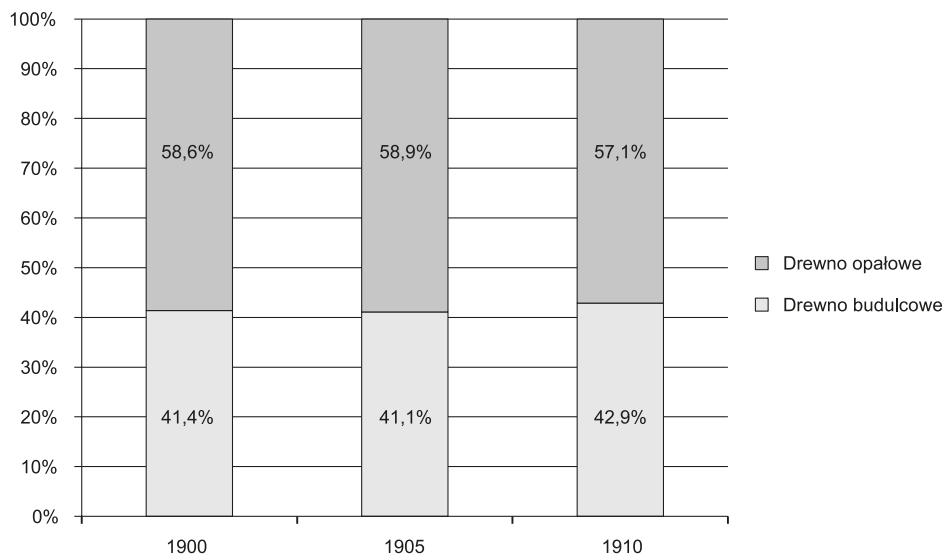
32 Tamże, s. 6–7.

33 R. LIPELT, 2017, *Informator statystyczny*, s. 88–92.

rocznego przyrostu drewna we wszystkich lasach galicyjskich, który kształtował się na poziomie od 7,0 do 7,5 mln m³ drewna, stanowiąc czwartą część przyrostu drewna w całej Austrii. W latach 1900–1910 największy przyrost (powyżej 4,5 m³) miały lasy w powiatach: Gorlice, Jasło, Gródek, Kosów, Nadwórna, Peczeziżyn, Turka. W 1910 roku ogółem przeciętny przyrost roczny masy drzewnej w lasach wysokopiennych wynosił 5 883 696 m³, z czego 59% przypadało na drewno użytkowe (budulcowe), a 41% na drewno opałowe. Pod względem udziału drewna użytkowego Galicja zajmowała wśród krajów koronnych Austrii miejsce dalsze, ustępując Czechom (66%), Śląskowi (75%), a także Bukowinie (58%)³⁴. Z kolei w lasach niskopiennych przyrost masy drzewnej ogółem wyniósł 1 221 524 m³, z czego na drewno opałowe przypadało aż 84%, a reszta na drewno użytkowe.

Od spisu w 1900 r. możemy śledzić także produkcję roczną faktycznie pozyskanego drewna. Najwięcej, bo ponad 6,2 mln m³ drewna, pozyskano w 1900 roku, a prym wiodły powiaty położone we wschodnich Karpatach: Dolina (350 989 m³), Stryj (326 930 m³), Nadwórna (261 587 m³). W kolejnych latach roczny wyrąb był już mniejszy, a w ostatnim roku spisowym obniżył się do 4,8 mln m³ drewna. Udział Galicji w globalnej produkcji drewna w Austrii był znaczny i wynosił 22,2% – 1900 rok, 19,3% – 1905 rok i 18,4% w 1910 roku.

Ogółem Galicja produkowała więcej drewna opałowego, a jego udział w ogólnej produkcji powoli się zmniejszał (wykres 1).

Wykres 1. Struktura faktycznie pozyskanego drewna według sortymentów w Galicji w latach 1900–1910 (w %)

Graph 1. The actual structure of harvested timber by species in Galicia in the years 1900–1910 (percentage)

Źródło: R. LIPELT, 2017, *Informator statystyczny*, s. 161–166.

W ostatnim roku spisowym w Galicji produkowano 2 788 697 m³ drewna opałowego i 2 094 442 m³ drewna budulcowego, z tego zaś tylko 207 498 m³ drewna twardego, głównie bukowego i dębowego. Mówiąc o gospodarczym wykorzystaniu lasu, należy tylko ogólnie w tym miejscu wspomnieć, że las dostarczał nadal dużo korzyści dodatkowych dla ludności wiejskiej, wynikających z nieuregulowanych jeszcze po uwłaszczeniu praw serwitutowych, które umożliwiały chłopom korzystanie z lasów państwowych i większych lasów prywatnych (powyżej 500 ha areалу) dla własnych potrzeb (drzewo opałowe, pastwiska leśne, grabienie ściółki, koszenie trawy, zbieranie grzybów i jagód). Według patentu cesarskiego z 1853 roku dotyczącego wykupna i regulacji służebności lasowych serwitut poboru drzewa opałowego ciążył na 595 000 ha lasów, serwitut pastwiska na 44 000 ha, a serwitut poboru drzewa i pastwiska obejmował 21 000 ha. Łącznie obciążone serwitutami lasy stanowiły około 1/3 całej powierzchni leśnej Galicji. Choć większość tych służebności leśnych została następnie wykupiona, to jeszcze na początku XX wieku największy ich obszar (powyżej 20 000 ha) spotykamy w powiatach Galicji Wschodniej (Bohorodczany, Brody, Dolina, Jarosław, Kamionka, Lesko, Sokal, Stryj, Turka), a w części zachodniej Galicji – w powiecie Żywiec³⁵.

Podsumowując, należy stwierdzić, że lasy i gospodarka leśna Galicji powoli stawały się zasadniczym źródłem dochodów własności ziemskiej, zwłaszcza od drugiej połowy XIX wieku kiedy na zachodzie Europy zaistniała pomyślna koniunktura na eksport drewna z Galicji. Zaprezentowany w niniejszym opracowaniu obraz statystyczny lasów galicyjskich w drugiej połowie XIX i na początku XX stulecia pozwala w zestawieniu z danymi dla całej monarchii stwierdzić, że pod względem stopnia lesistości, struktury własnościowej i hodowlanej lasów, Galicja ustępowała poziomem prowadzonego gospodarstwa leśnego sąsiednim krajom koronnym, takim jak: Czechy, Morawy i Śląsk austriacki.

LITERATURA

- BRODA J., 1988, *Zarys historii gospodarstwa leśnego w Polsce*, Warszawa.
- BRODA J., 1956, *Gospodarka leśna w dobrach żywieckich do końca XVIII w.*, Warszawa.
- BRODA J., 2000, *Historia leśnictwa w Polsce*, Poznań.
- BUJAK F., 1910, *Galicja. Leśnictwo, górnictwo, przemysł*, t. 2, Lwów–Warszawa, s. 3–33.
- HOŁOWKIEWICZ E., 1877, *Flora leśna i przemysł drzewny w Galicji*, Lwów.
- HOŁOWKIEWICZ E., 1886, *Wydmy galicyjskiego niżu*, „Sylwan”, R. 4, nr 4, s. 101–115.
- HOŁOWKIEWICZ E., 1890, *Las na Podolu*, „Sylwan”, R. 8, nr 1–6.
- JASZCZAK R., 2008, *Urządzenie lasu w Polsce do 1939 roku*, cz. III, *Urządzenie lasu na ziemiach polskich w zaborze austriackim i pruskim*, „Sylwan”, nr 9, s. 4–9.
- KAWECKI W., 1939, *Lasy Żywiecczyzny, ich teraźniejszość i przeszłość (zarys monograficzny)*, „Prace Rolniczo-Leśne”, nr 35, Kraków.

35 F. BUJAK, 1910, *Galicja*, s. 11–12.

- LIGMAN J., 1896, *Sprawozdanie roczne z czynności w zakresie gospodarstwa lasowego za rok 1895*, „Sylwan”, R. 14, nr 1, s. 4–7.
- LIPELT R., 2011, *Lasy bieszczadzkie i ich struktura w II poł. XIX wieku*, [w:] *Bieszczady. Natura–kultura*, red. H. Kosętka, Sanok, s. 163–174.
- LIPELT R., 2016, *Zasoby lasów w Galicji w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku, w świetle statystyk państwowych*, [w:] *Od systemu żarowego do ekorozwoju. Ochrona i wykorzystanie zasobów środowiska naturalnego na ziemiach polskich – aspekt historyczny*, red. T. Głowiński, M. Zawadka, Wrocław, s. 89–100.
- LIPELT R., 2017, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Gospodarka leśna w Galicji w dobie autonomii*, red. P. Franaszek, Kraków.
- RUTOWSKI T., 1888, *Przemysł drzewny*, „Rocznik Statystyki Przemysłu i Handlu Krajowego”, z. 10.
- SCHRAMM W., 1958, *Lasy i zwierzyzna Gór Sanockich*, Poznań.
- STRZELECKI H., 2011, *Cięcie lasu*, Krosno (reprint).
- ŚLUSAREK K., 2014, *Rola gospodarcza lasów w dobrach ziemskich w Galicji w XIX wieku*, „Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej”, nr 13, s. 357–373.

GOSPODARKA LEŚNA W GALICJI W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ STATYSTYCZNYCH W DRUGIEJ POŁOWIE XIX I NA POCZĄTKU XX WIEKU

Streszczenie

Prezentowany artykuł omawia zagadnienia związane z lasami i gospodarką leśną w Galicji w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Podstawą źródłową były spisy statystyczne lasów w cesarstwie austriackim z lat 1875–1910. Autor przedstawił zagadnienia dotyczące m.in.: powierzchni i stopnia zalesienia, struktury własnościowej lasów, struktury lasów według typu gospodarstw i składu gatunkowego, ilości pozyskanego drewna. Zaprezentowany materiał pozwolił stwierdzić, że gospodarka leśna Galicji pod względem stopnia lesistości, struktury własnościowej i hodowlanej lasów ustępowała obszarom leśnym takich krajów monarchii austriackiej, jak: Czechy, Morawy, Śląsk austriacki.

Słowa kluczowe: Galicja, lasy, gospodarka leśna, XIX–XX wiek

FOREST MANAGEMENT IN GALICIA IN THE SECOND HALF OF 19TH AND EARLY 20TH CENTURY IN THE VIEW OF STATISTICAL SOURCES

Summary

The article presents topics concerning forests and forest management in Galicia in the second half 19th and early 20th century. This paper is based on the statistics of forestry in the Austro-Hungarian Empire in the years 1875–1910. The author includes the following issues: the area and the degree of afforestation, the ownership structure of forests, types of forest industries and the species

composition, the amount of harvested timber. The study of this database leads to the conclusion that in the terms of afforestation, the ownership and breeding structure of forests, the forestry in Galicia gave way to countries of the Austrian monarchy such as the Czech Republic, Moravia, and Austrian Silesia.

Keywords: Galicia, forests, forest cultivation, forestry, 19th–20th century